

Sociale stratificatie en sociale mobiliteit

J. Berting

Besproken worden:

M. Bulmer, editor, **Working-class Images of Society**. London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1975, 287 pp.;

K. U. Mayer, **Ungleichheit und Mobilität im sozialen Bewusstsein. Untersuchungen zur Definition der Mobilitätssituation**. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, 1975, 245 pp.;

A. P. M. Coxon and C. L. Jones, Editors, **Social Mobility**, Penguin Education, 1975, 384 pp.

Hoewel de maatschappelijke en theoretische belangstelling voor vraagstukken op het gebied van sociale ongelijkheid bepaald geen dalende lijn vertoont, lijkt het empirische onderzoek, in grote lijnen beschouwd, te stagneren.

Zo werd ik getroffen door het overwegend conventionele karakter van de bijdragen van de onderzoekers die de laatste jaren hun onderzoekresultaten voorlegden aan hun collega's in de stratificatiecommissie van de International Sociological Association. Veelal is er sprake van het herhalen van probleemstellingen van tientallen jaren her, dan dat voortgebouwd wordt op dat wat bereikt werd.

Er zijn gelukkig uitzonderingen te onderkennen voor wat betreft enkele van de studies die hieronder worden besproken. Ik beperk mij tot een aantal recente empirische studies, over de inhoud waarvan ik de lezer een zo goed mogelijke indruk zal proberen te geven. Dit is wellicht een wat ouderwetse procedure als ik deze vergelijk met de inhoud van niet weinig besprekingen waarin de recensent zijn of haar *oor-delen* etaleert zonder dat de lezer enig houvast wordt geboden over de feitelijke inhoud van het besproken werk.

Uit de bundel congresbijdragen welke onder redactie van Bulmer is verschenen, kan men duidelijk afleiden hoe vruchtbaar het kan zijn wanneer een aantal empirische onderzoekers zich gezamenlijk, langs verschillende invalshoeken, met een vraagstuk waarover tot dan voornamelijk in speculatieve zin gebabbeld werd, gaan bezighouden. Ter inleiding tot deze bundel, waarin voortgebouwd wordt op de Lockwoodthese inzake de achtergronden van de verscheidenheid van maatschappijvoorstellingen in de arbeidersklasse het volgende:

De tijd ligt nog niet zo heel lang achter ons dat in het empirische onderzoek op het gebied van de sociale stratificatie het sociaal prestige van posities domineerde als maatstaf voor sociale ongelijkheid. Meestal ging het daarbij om het sociale prestige van beroepen, dat werd vastgesteld door een representatieve steekproef uit de bevolking van een land een geselecteerd aantal beroepen te laten rangschikken naar 'maatschappelijk aanzien'. In overeenstemming met deze benadering werd sociale

mobilititeit van personen opgevat als stijging of daling op de beroepsprestigeladder, waarbij in vele gevallen het beroep van de vader als referentiepunt werd genomen (intergeneratiemobilititeit), naast veranderingen in dit opzicht in de beroeps carrière (intrageneratiemobilititeit). Een bekend voorbeeld van dergelijke studies is *Social Mobility in Industrial Society* van S. M. Lipset en R. Bendix (1959). Deze met het structureel-functionalisme verwante benadering vooronderstelt een consensus onder de bevolking inzake de betekenis van de gebruikte maatstaf.

Voor na 1960 zien wij in het empirische onderzoek pogingen om naast het beroeps criterium andere criteria te gebruiken zoals opleidingsniveau, etniciteit, inkomensniveau en consumptiepatroon. Met name is men dan geïnteresseerd in de gevolgen welke het innemen door personen van ongelijke posities op de onderscheiden statusdimensies heeft voor de houdingen en het gedrag van deze personen en voor de groepen waarvan zij deeluitmaken. Ondanks het gebruik van meer dan één criterium blijft deze *statusincongruentie-benadering* een unidimensionele benadering, omdat alle criteria gezien worden als indicatoren van het prestige van maatschappelijke posities. Ook deze benadering impliceert een maatschappelijke consensus, hetgeen volgt uit de onderstelling, dat maatschappelijk 'incongruente' personen zich anders gedragen dan 'congruente' personen als gevolg van de maatschappelijke reacties op statuscongruentie. Hoewel reeds voor de zestiger jaren scherpe kritiek werd geuit op het hierboven beschreven stratificatie-onderzoek door o.a. Touraine en in Nederland door Kuiper en Van Doorn, kwamen andere benaderingen meer in het centrum van de belangstelling te staan met studies die zich richtten op verklaring van de maatschappelijke ongelijkheid uit machtsverschillen. Een voorbeeld hiervan is de Heidelbergse oratie van R. Dahrendorf, (*Ueber den Ursprung der Ungleichheit unter den Menschen*, Tübingen 1961). Hij zegt hierin: 'Herrschaft und Herrschaftsstrukturen gehen logisch — wenn die hier vorgelegte Erklärung der Ungleichheit richtig ist — den Strukturen sozialer Schichtung voraus' (p. 31). Tevens herleeft in deze periode de belangstelling onder sociologen voor neo-marxistische en emancipatorische benaderingen op dit gebied. Ook de ruiltheoretische benadering van P. Blau (*Exchange and Power in Social Life*, New York, 1967) wordt als baanbrekend beschouwd.

Deze theoretische werken hebben het empirische onderzoek beïnvloed, zij het in bescheiden mate. In plaats van het eendimensionele prestige-onderzoek zijn thans onderzoeken aan te wijzen waarin de aandacht voor macht- en klassenverhoudingen centraal staat (bijv. F. Parkin, Ed., *The Social Analysis of Class Structure*, London, 1974). Empirische studies, die consequent een multidimensionele benadering volgen, zijn zeer zeldzaam. Wij kunnen denken aan D. Lockwood's *The Blackcoated Worker* (London, 1958) en W. G. Runciman's *Relative Deprivation and Social Justice* (London, 1966). Maar deze auteurs slagen er niet in de onderscheiden dimensies in een samenhangend theoretisch kader te plaatsen. Terecht merkt R. Kreckel in een recent artikel in dit tijdschrift ('Dimensions of Social Inequality', jaargang 23 (1976), p. 342) op dat met name Runciman niet duidelijk maakt waarom volgens hem zijn driedimensioneel conceptueel schema — klasse, status en macht — logisch uitputtend zou zijn. Bovendien, ook bij deze benadering valt de nadruk op de distributie van individuele kenmerken in plaats van op de structuur van asymmetrische relaties en snijden de analytisch onderscheiden dimensies dwars door de samenleving, met veronachtzaming van alle verschillen tussen bevolkingsgroepen welke voortvloeien uit hun specifieke positie in de maatschappelijke structuur (Kreckel, p. 343). De kritiek op het beroepsprestige-onderzoek en op het daarmee verbonden

consensuspostulaat heeft mede tot gevolg gehad, dat empirische onderzoekers meer aandacht kregen voor de vraag hoe de leden van een gestratificeerde samenleving zich deze voorstellen en op welke wijzen deze voorstellingen verbonden zijn met de positie die zij in de samenleving innemen. Anders dan in oudere studies als die bijvoorbeeld van R. Centers (*The Psychology of Social Classes*, Princeton, 1949) is men niet in de eerste plaats geïnteresseerd in houdingen en opinies van respondenten, verzameld door middel van sterk gestructureerde vragenlijsten, maar in voorstellingen waaraan collectieve kenmerken zijn te onderkennen. Deze voorstellingen (maatschappijbeelden, 'social imagery') zijn in het algemeen tamelijk vaag, diffuus en zijn meeromvattend dan wat onder het begrip klassenbewustzijn valt.

Een voortreffelijke analyse van de hoofdvormen van maatschappijvoorstellingen vinden wij in de studie van S. Ossowski, *Klassenstruktur im sozialen Bewusstsein* (Neuwied am Rhein, 1962). Een van de meest bekende empirische onderzoeken is ongetwijfeld *Das Gesellschaftsbild des Arbeiters*, een studie van H. Popitz, H. P. Bahrdt, E. A. Jüres en H. Kesting onder arbeiders in de Duitse hoogovenindustrie (Tübingen, 1967).

Daarnaast is van belang te noemen het werk van Alfred Willener naar het beeld van de studentenbeweging in Frankrijk in de ogen van de studenten-participanten en van buitenstaanders (*L'image-action de la société*. Paris, 1970. Een meer uitgebreide versie van deze studie verscheen in hetzelfde jaar in Engeland bij Tavistock).

In deze laatste ontwikkeling is *Working-Class Images of Society* te plaatsen, verschenen onder redactie van Martin Bulmer. Het bevat een aantal bijdragen welke oorspronkelijk als referaat werden aangeboden op The Conference on the Occupational Community of the Traditional Worker, welke bijeenkomst was georganiseerd door de Social Science Research Council in 1972 te Durham. De bijdragen zijn voor een belangrijk deel reacties op het bekende artikel van David Lockwood, 'Sources of Variation in Working-class Images of Society' (*Sociological Review*, Vol. 14, 1966, p. 249-67). In dit artikel, dat in deze bundel is opgenomen, stelt Lockwood dat op grond van het voorhanden zijnde empirische materiaal minstens drie typen arbeiders zijn af te bakenen naar de aard van hun werk- en gemeenschapsrelaties. Zijn stelling is, dat de aard van de relaties volgens welke de drie typen onderscheiden worden '... may also generate very different forms of social consciousness' (17). De drie sociologische typen die hij onderscheidt zijn (a) de traditionele arbeider (proletarische variant) wiens maatschappijbeeld de vorm van een machtsmodel (conflict, dichotome voorstelling) zal aannemen; (b) de traditionele arbeider (de variant welke opkijkt naar zijn meerdere in de samenleving), door Lockwood aangeduid als de 'differential worker', welke zich de samenleving voorstelt als een standenhiërarchie; (c) de sociaal meer op zich zelf staande, de 'privatized worker', welke de samenleving vooral ziet gedifferentieerd naar inkomensverschillen ('pecuniary model of society'). Een belangrijk doel van de conferentie was om met behulp van sinds 1966 beschikbaar gekomen onderzoeksmateriaal na te gaan in hoeverre deze typologie bruikbaar gebleken is. De aandacht gaat hierbij in de eerste plaats uit naar de twee traditionele arbeiderstypen. Dit ligt voor de hand, gegeven de grote aandacht die reeds is geschonken aan de 'nieuwe arbeider' ('privatized' variant) naar aanleiding van de Luton-onderzoeken van J. H. Goldthorpe en D. Lockwood, e.a. (*The Affluent Worker*). Cambridge 1968 (deel I), 1968 (deel II) en 1969 (deel III).

R. S. Moore maakt in zijn bijdrage 'Religion as a Source of Variation in Working-class Images of Society' duidelijk, dat naar zijn mening de mijnwerkers van County Durham tot 1918 geenszins voldoen aan het type 'traditioneel-proletarisch', het type

arbeider dat op grond van gemeenschappelijke ervaringen in woon- en werkverband een scherpe scheiding trekt tussen de eigen klasse en die van de meer machtigen in de samenleving. Het geval van de mijnwerkers is des te interessanter, omdat zij in de ogen van Lockwood het traditioneel-proletarische type bij uitstek vertegenwoordigen.

Wanneer omstreeks 1870 de moderne vakverenigingen ontstaan, dan spelen de mijnwerkers daarin geen rol. Zij verwerpen een interpretatie van de samenleving en van de industriële verhoudingen welke gebaseerd is op klassentegenstellingen. De mijnwerkers van Durham geloven in de werking van de vrije markt en accepteren gaarne een glijdende loonschaal, welke is gekoppeld aan de kolenprijzen. Lange tijd wordt deze loonschaal als een billijke regeling van de lonen gezien. De voormannen van de mijnwerkers zijn, tot ca. 1918, personen, die ook in het kerkelijke leven ter plaatse een belangrijke rol spelen.

Deze voormannen waren voor een belangrijk deel methodisten, welke een van overige arbeiders afwijkende levensstijl hadden: zij gebruikten geen alcohol, dobbelden niet, en waren ervan overtuigd dat dienstbaarheid aan de samenleving een opdracht is. Zij hadden hierdoor het vertrouwen van de mijnwerkers, welke het een veilig idee vonden, dat de aan deze leiders toevertrouwde gelden niet verkwist zouden worden. Moore meent, dat de feitelijke ervaringen van de mijnwerkers niet overeenkwamen met de ervaringen welke Lockwood's traditioneel-proletarische type onderstelt en dat de geloofsopvatting van de arbeiders hun interpretaties van hun sociale ervaringen mede beïnvloed. Een belangrijke factor is ook het vertrouwen dat men stelde in het 'fair play' van de werkgevers. De bekende scheiding tussen 'us' en 'them', zo belangrijk in het dichotome maatschappijbeeld van het traditioneel-proletarische type, werd niet aangetroffen. De eigenaren van de mijnen kwamen voort uit de lokale gemeenschappen en werden door de arbeiders niet gezien als personen die tot een andere sociale wereld behoren.

Moore ondersteunt zijn argumentatie met een uitgebreide documentatie over de herkomst van de lokale leiders en het stemgedrag van de arbeiders in die gevallen waar een beslissing moet worden genomen over al dan niet staken.

Moore's conclusie is, dat de mijnwerkers in deze periode een duidelijk en voor hen adequaat maatschappijbeeld hadden.

Wanneer tegen het einde van de 19e eeuw de tot dan welvarende mijnbouw in een moeilijke periode komt door uitputting van de rijkere aders en buitenlandse concurrentie, dan betekent dat de ondergang van de familiebedrijven en maken de patronale verhoudingen plaats voor meer zakelijke ruilverhoudingen. In politiek opzicht stappen de lokale leiders over naar het Labour-kamp. De arbeiders bleven ook in deze periode duidelijk, naar mentaliteit, 'liberal'. Zij ontwikkelden volgens Moore een markt bewustzijn, waarin arbeiders uit andere bedrijfstakken, met name uit de scheepsbouw, werden gezien als concurrenten. Een klassebewustzijn ontstond echter niet.

Moore's slotconclusie is dat Lockwood in zijn beschrijving van het traditioneel-proletarische type de relaties tussen werk, de lokale gemeenschap en de sociale opvattingen van de mensen zelf, te eenvoudig heeft voorgesteld, met name door een onderschatten van de rol van religieuze en economische ideeën van de arbeiders.

Cousins en Brown gaan in hun 'Shipbuilding Workers' Images of Society' eveneens in op de vraag in hoeverre de arbeiders in de scheepsbouw de kenmerken vertonen welke Lockwood onderstelt bij de traditioneel-proletarische arbeider. Uit hun onderzoek onder arbeiders die werkzaam zijn op de scheepswerven van Tyneside

blijkt, dat het om een in vele opzichten gedifferentieerde categorie werknemers gaat. De onderzoekers constateren een sterk lokalisme, dat zich uit in een sterke band van lokale bevolkingen met één scheepswerf, sterke identificatie met het werk, selectie van nieuw personeel via de ploegbazen waardoor een nauwe band tussen het lokale statussysteem en de lokale arbeidsmarkt wordt gehandhaafd, sterke identificatie met de maats op het werk, welke gekoppeld is aan een grote differentiatie naar ambacht, scholingsraad en het deel van het productieproces waarbij men betrokken is (zoals o.a. kielleggen, aftimmeren e.d.).

Cousins en Brown beschouwen vooral deze beroepsdifferentiatie en de daarmee verbonden solidariteit van de werkgroep als strijdig met Lockwood's traditioneel-proletarische type. Bovendien blijkt het lokale gezelligheidsleven niet gebaseerd op relaties, die in de werkverhoudingen ontstaan.

De onderzochte arbeiders hebben geen voorstelling van de samenleving welke past in het machtsmodel. Hoewel 80 % van hen zich zelf plaatst in de laagste sociale laag in de samenleving, is hun maatschappijbeeld overwegend niet-dichotoom en wordt een simpele 'them' en 'us' scheiding niet gemaakt. Voorts blijkt, dat de meeste arbeiders meer dan één maatschappijbeeld hebben. De maatschappelijke situatie die zij voor ogen hebben is van invloed op de 'keuze' van het maatschappijbeeld. De auteurs komen tot de conclusie: '... that the social situation of workers in an traditional industry and their images of society are more varied than has been allowed for (door Lockwood, J. B.); and that the links between social context and social consciousness are looser than has been suggested, that workers faced by similar market and work situations may interpret them differently and have some choice as to the strategies they may pursue' (80).

Zij zijn van mening, dat de traditionele arbeidersklasse een bron is van stabiliteit, welke gevoed wordt door de sterke differentiatie in de arbeidersgemeenschap zelve. De differentiatie wordt door de moderne technische en organisatorische ontwikkelingen te niet gedaan, waardoor het ontstaan van een machtsmodel in het arbeidersbewustzijn wordt bevorderd. Niet de 'privatized worker' is de nieuwe arbeider, maar juist de proletarische, niet-traditionele arbeider.

Landarbeiders zijn de derde categorie werknemers waarvan wordt nagegaan of zij voldoen aan de omschrijving die Lockwood geeft aan de 'deferential traditionalist'. Bell en Newly analyseren in hun 'The Sources of Variation in Agricultural Workers' Images of Society' hun werksituaties en lokale gemeenschapsvormen. Zij onderscheiden op grond van hun analyse drie lokale samenlevingsvormen en twee typen werksituaties. De eerste typologie bevat:

(a) Landarbeidersdorpen van 250 tot 750 inwoners. De landarbeiders wonen gescheiden van de boeren-eigenaren, welke laatste de woningmarkt beheersen alsmede de andere machtsposities in de lokale gemeenschap bezetten. De concentratie en isolering van de arbeiders bevordert gemeenschappelijke beroepsinteressen. Met name in East Anglia komen in dergelijke dorpen sterk radicale maatschappijbeelden voor, welke o.a. manifest worden in agrarische vakverenigingen en een sterke Labour-aanhang.

(b) Als resultaat van urbanisatie van plattelandsgemeenschappen ontstaan 'ingekapselde' gemeenschappen. Een deel van de landarbeiders gaat, aangetrokken door de hoge levensstandaard, in de stad werken. Stedelingen trekken de dorpen binnen, aangetrokken door de landelijke levensstijl. Deze laatsten vertonen tegenover de plattelanders veelal een paternalistische houding. De lokale bevolking reageert echter niet ondergeschikt op deze houding aangezien in de ogen van de plattelanders de

stedelingen geen gezag hebben.

(c) Het derde type lokale gemeenschap is de boerderij. Dit type gemeenschap is een gevolg van de urbanisatie, waardoor voor de laagbetaalde landarbeiders in de dorpen geen geschikte, betaalbare woningen meer te vinden zijn. De boeren hebben op deze situatie gereageerd door woonruimte op hun erven te bouwen ten behoeve van hun arbeiders ('tied cottage system'). De groei van het 'tied cottage system' is mogelijk geworden mede door de daling van het aantal landarbeiders per bedrijf als gevolg van de mechanisering en rationalisering. De tweede typologie maakt een onderscheid naar type bedrijf op grond van de omvang van het bedrijf en de aard van de interpersoonlijke contacten. (vgl. G. K. Ingham, *Size of Industrial Organization and Worker Behaviour*, 1970). Grote bedrijven met onpersoonlijke relaties noemen de auteurs 'bureaucratisch', kleine bedrijven met meewerkende eigenaren zijn 'non-bureaucratisch'.

Combinatie van deze twee typologieën levert zes typen op. In slechts twee van de zes is sprake van een min of meer duidelijk maatschappijbeeld. De combinatie non-bureaucratisch met de boerderij als de lokale samenlevingsvorm versterkt een 'deferential' maatschappijbeeld, terwijl de combinatie bureaucratisch bedrijfsvorm met landarbeidersdorp een radicaal maatschappijbeeld ondersteunt bij de landarbeiders. De overige vier typen hangen samen met maatschappijbeelden die volgens de auteurs 'ambivalent' zijn.

Niet alle bijdragen in deze bundel leveren materiaal, dat Lockwood's typologie aantast. Zo proberen Martin en Fryer ('The differential Worker?') met behulp van een 'deferentie-index' de mate van onderschikking van arbeiders in een industrieel bedrijf vast te stellen. Hoewel de arbeiders niet geheel aan de omschrijving van Lockwood voldoen, blijkt wel dat hun houdingen tegenover de klassen- en kansenstructuur en tegenover het management een samenhangend maatschappijbeeld doen vermoeden. 'In summary, Lockwood's speculative delineation of the deferential traditionalist is confirmed by the evidence gathered at Casterton' (115). Duidelijk is dat het maatschappijbeeld geen directe reflectie is van de sociale milieu's van de arbeiders.

Het zou te ver voeren om in het kader van deze bespreking uitgebreid in te gaan op de overige bijdragen. De hier besproken bijdragen zijn, gezien de doelstelling van de conferentie als de belangrijkste te beschouwen. Aparte vermelding wil ik nog maken van de bijdrage van R. M. Blackburn en M. Mann ('Ideology of the Non-skilled Worker'). Deze auteurs stellen zich tot doel de interne verscheidenheid én de structurele uniformiteit van de arbeidersklasse te reproduceren. Zij pakken dit karwij o.a. aan door het meten van de 'ideologie' van de arbeiders door middel van een 9-item-schaal, een voor het doel zeer curieus en primitief meetapparaat.

Het tweede deel van de bundel 'Theory and Methodology' stelt, zeker na de hoofdstukken waarin verslag wordt gedaan van empirisch onderzoek, sterk teleur. Noch theoretisch, noch methodologisch zal men hier iets nieuws aantreffen. Wellicht dat sommige lezers het op prijs zullen stellen een overzicht van de diverse problemen bij het maatschappijbeeldenonderzoek bij de hand te hebben. De bijdrage van Bulmer ('Some Problems of research into class imagery') kan in deze behoefte voorzien.

In het laatste deel van de bundel komt Lockwood zelf aan het woord. Na al het materiaal, dat door de voorgaande auteurs is aangedragen, is men uiteraard nieuwsgierig hoe Lockwood zal reageren. Het gebeurt maar zelden, dat een sociologisch werkstuk zo'n centrale aandacht krijgt als dat van Lockwood. Het is geen geringe verdienste van Lockwood, dat hij in de afgelopen 10 jaren door zijn typologie zoveel

onderzoek heeft gestimuleerd. Ook al zou zijn typologie niet adequaat blijken — en gezien het nieuwe onderzoeksmateriaal lijkt dat inderdaad het geval te zijn — dan staat in elk geval de vruchtbaarheid van de gevolgde werkwijze buiten kijf.

Persoonlijk vond ik Lockwood's antwoord op de kritiek teleurstellend. Ik zal geen poging doen zijn opmerkingen hier weer te geven, maar mij beperken tot zijn reactie op de onderzoeksresultaten van Moore en van Cousins en Brown, waaruit blijkt dat bij deze arbeiders geen dichotoom maatschappijbeeld wordt aangetroffen en dat tevens een sterke differentiatie en onderlinge strijd aanwijsbaar is.

Wel, zegt Lockwood, dat tast mijn oorspronkelijke stelling niet aan. Mijn doel was immers niet een analyse van het arbeidersbewustzijn, maar een veel beperkter: het laten zien dat bepaalde vormen van lokaal samenleven en van werkverhoudingen bepaalde (dichotome-) ideologieën of maatschappijbeelden ondersteunen. Bovendien heb ik gesteld, dat het lokale gemeenschapsleven het sterkst ontwikkeld is waar de beroepsgemeenschappen homogeen zijn. Het materiaal van Cousins en Brown ondersteunt juist mijn stelling.

Naar mijn mening maakt Lockwood zich op een wat al te goedkope manier af van de op zijn typologie geleverde kritiek, daartoe in staat gesteld door de weinig specifieke formulering welke hij in 1966 gebruikte.

Tenslotte tekent Westergaard in het laatste deel van het boek bij de typologie van Lockwood aan, dat daarin geen plaats is voor een universalistisch, radicaal klassebewustzijn, waarin een visie op een alternatieve samenleving tot uiting komt. Bovendien ziet Westergaard niet in, waarom een machts- en conflictvisie op de samenleving gekoppeld moet zijn aan een dichotoom maatschappijbeeld. Niet het aantal sociale klassen of sociale lagen is op dit punt doorslaggevend, maar de *aard* van de relaties.

De studie van Karl Ulrich Mayer (*Ungleichheit und Mobilität im sozialen Bewusstsein*) stelt eveneens, zij het op een geheel andere wijze, de sociale voorstellingen van leden van de samenleving centraal.

Vrijwel alle studies op het gebied van de sociale mobiliteit gaan uit van een aantal premissen, waarvan men kennelijk aanneemt dat deze door de personen waarop deze studies betrekking hebben worden gedeeld. Het dominante sociologische mobiliteitsmodel is in verregaande mate generaliserend doordat het abstraheert van culturele (ideologische) verscheidenheid, is individualistisch, ziet sociale mobiliteit als resultante van het nastreven van doeleinden, gaat uit van één dimensie, onderstelt een tamelijk onveranderlijk gelaagdheidssysteem en maatschappelijke consensus. Het is, kortom, zegt Mayer, een model dat afgeleid is van het oorspronkelijke liberale ondernemersmodel van de samenleving (207). Willen wij begrijpen hoe mensen hun situatie beoordelen, dan is deze benadering ontoereikend en moeten wij tevens rekening houden met wat Glaser en Strauss in hun *Status Passage* noemen: wenselijkheid van doelen, vermijdbaarheid, herhaalbaarheid, vrijwilligheid van handelen, beheersing en legitimiteit.

Mayer is in de eerste plaats geïnteresseerd in de vraag hoe handelende personen de dimensies en de structuren van maatschappelijke differentiëring waarnemen en welke voorstelling de mensen hebben van typische mobiliteitsprocessen. Wat ervaart men zelf als succes en falen en hoe ervaart men de overheersende maatschappelijke definities op dit gebied?

In zijn zeer systematisch opgezet onderzoek waarvan hij in deze studie op heldere wijze verslag doet, begint Mayer met een analyse van de meest bekende mobiliteitsopvattingen. Zijn doel is om de onderscheiden premissen van deze opvattingen zo

helder mogelijk in beeld te brengen. Als zodanig behandelt hij het werk van Merton, Lipset, Bendix en Zetterberg, Turner, Lockwood en Goldthorpe, Runciman, Atkinson, Berger en Luckmann.

Op grond van deze analyses formuleert hij een groot aantal hypothesen, welke hij toetst aan de hand van een onderzoek onder alle mannelijke inwoners van Konstanz, welke 33 jaar oud zijn ($N = 398$). Deze proefpersonen benaderde hij met een aantal open vragen teneinde na te gaan op welke wijzen zij de bevolking van de Bondsrepubliek classificeren. 90 % van de ondervraagden antwoordde op de open vragen en ontwikkelde een voorstelling omtrent differentiaties in de bevolking. Eerst daarna liet Mayer zijn respondenten uit 11 indelingsschema's kiezen, welke aan andere onderzoeken waren ontleend. Het materiaal bevat geen aanwijzing voor de onderstelling van Dahrendorf, dat arbeiders een dichotome maatschappijvoorstelling zouden hebben. Het materiaal ondersteunt echter evenmin de hypothesen over sociale ongelijkheid welke uit het werk van Merton, Lipset e.a. en Turner afgeleid zijn. 'Wir finden weder dominante, nach ökonomischen Kriterien ausgerichtete Ungleichheitsvorstellungen, noch eine hohe Sichtbarkeit und Artikulationsfähigkeit einer Hierarchie wohlunterschiedener Schichten oder eine Dichotomie von Klassen' (92). Wel vindt Mayer bevestiging van de idee van Turner, dat de gekozen voorstellingen variëren met de mate van betekenis die de handelende personen eraan geven. Dit is de zgn. statuscosmetica-these: men haalt datgene naar voren, dat voor de maatschappelijke zelfinschatting bijzonder flatterend is. Ongeschoolde arbeiders blijken in dit onderzoek vooral indelingen te geven waarbij de beroepscriteria geen rol spelen.

Uit de antwoorden op de vraag: 'Wann würden Sie das noch sagen: der hat es im Leben zu etwas gebracht?' blijkt volgens Mayer, dat de helft van de respondenten succes definieert in termen van beroep, meer dan de helft ziet het als een economisch gegeven (inkomen, bezit), 10 % als een opleidingskwestie, 10 % als maatschappelijk aanzien e.d. Uit de antwoorden blijkt duidelijk, dat het beroep en de daarmee verbonden materiële en immateriële beloningen centraal staan. Bij alle categorieën (arbeiders, employés, beampten en zelfstandigen) domineren dezelfde criteria. Ongeveer 90 % van de ondervraagden ziet de persoonlijke prestatie als doorslaggevend. Belangrijker is in dit verband vanzelfsprekend de beoordeling door de respondent van zijn eigen sociale mobiliteit. Het blijkt, dat bij deze beoordelingen de vergelijking met de beroepspositie van de vader van weinig betekenis is. Dit is een zeer centraal gegeven als men er zich rekenschap van geeft dat een groot deel van het 'objectieve' mobiliteitsonderzoek zich richt op stijging en daling van zoons in vergelijking met de vader. De resultaten van Mayer's onderzoek laten tevens zien, dat een respondent, welke een verbetering in zijn positie constateert in vergelijking met zijn positie van zes à zeven jaren geleden, daarom nog niet een gevoel van tevredenheid behoeft te hebben over wat bereikt is. Deze vergelijkingen zeggen immers nog weinig over de vraag of de respondent een doel, dat hij zich voor ogen stelt, al heeft bereikt. De zgn. 'objectieve' mobiliteit blijkt van minder betekenis dan vele onderzoekers aannemen. Slechts iets meer dan 50 % van degenen die 'objectief' sociaal gestegen waren, waren tevens naar hun eigen oordeel gestegen.

Hoe staat het met de mobiliteitsaspiraties van de respondenten? Het onderzoek laat duidelijk zien, dat de these inzake algemeen verbreide hoge aspiraties (Merton) als weergelegd kan worden beschouwd, althans voor zover het de respondenten zelf betreft. Voor hun kinderen stellen zij echter het niveau van de scholingsaspiraties in het algemeen zeer hoog.

Een interessant onderzoeksresultaat is in dit verband dat de lagere beroepscatego-

rieën weliswaar van een lagere arbeidstevredenheid blijkt geven dan de hogere — een in zeer vele onderzoeken gevonden samenhang — maar tevens een relatief hoog arbeidsethos hebben.

Een van de belangrijkste delen van de studie betreft de vraag in hoeverre er onder de onderzochte populatie sprake is van een consensus over de dimensie(s) van de mobiliteitsperspectieven. De houdbaarheid van drie hypothesen wordt door Mayer nagegaan, de zgn. consensus-, de divergentie- en de differentiatie-these. Mayer komt na een nauwkeurige analyse van zijn materiaal tot de conclusie, dat er van een consensus tussen de door hem onderscheiden status- en beroepsgroepen geen sprake is. De mobiliteitsperspectieven van de onderscheiden categorieën zijn niet alleen meerdimensioneel, maar tevens blijkt dat de dimensies door de te onderscheiden categorieën verschillend worden beoordeeld. De aan Turner ontleende divergentiethese wordt eveneens verworpen. Deze onderstelt dat onderscheiden statusgroepen worden gekenmerkt door de dominantie van een bepaalde mobiliteitsdimensie.

Men kan zich afvragen of van een weerlegging van deze hypothese wel kan worden gesproken, omdat de onderzoekszet zich slecht leent voor het opsporen van subculturele verschillen.

De meeste steun biedt het onderzoeksmateriaal aan de differentiatiehypothese. De differentiatiehypothese houdt in dat in de onderscheiden statusgroepen geen dimensies dominant zijn, maar dat op sommige dimensies sommige statusgroepen een relatief afwijkende positie innemen. De afwijkingen zijn het meest frequent en het grootst bij de geschoolde arbeiders. Tevens blijkt dat daarnaast de ongeschoolden en de academisch gevormden een consensusmodel van de samenleving doorbreken. De lagere en middelbare employés, beambten en kleine zelfstandigen verschillen onderling zo weinig dat men voor de door Mayer onderscheiden middengroepen van een consensus kan spreken (201). De onderste categorieën — voornamelijk ongeschoolde en geschoolde arbeiders — laten zich het beste karakteriseren door een sterke bezitsoriëntering welke staat tegenover een geringere beklemtoning van verbeteringen in het beroep, van prestige en van opleidingskwalificaties.

De geschoolden vertonen daarnaast een duidelijke wens naar grotere materiële zekerheid. De kleine employés, beambten en zelfstandigen vertonen een groter prestigebewustzijn in vergelijking met de andere groepen, dat ten koste schijnt te gaan van oriënteringen op intrinsieke en relationele aspecten van het werk. De overige, niet academisch gevormde middengroepen leggen de nadruk vooral op schoolopleiding, beroepskwalificaties en ontplooiingskansen. De hoogste categorie: '... betont die nach oben gerichtete Entwicklung in Ausbildung und Beruf in Wahrnehmung und Aspirationen und scheint die ihr quasi-automatisch zufallenden extrinsischen Aspekte der Berufsarbeit, wie Einkommen und Sicherheit, vergleichsweise gering zu schätzen' (202).

Uit het onderzoek blijkt duidelijk, dat de verschillen tussen de onderscheiden groepen vooral te maken hebben met waarnemingen van vroegere en toekomstige verwachtingen welke op de eigen situatie worden betrokken. Hoe minder de vragen betrekking hebben op de eigen situatie van de respondent en hoe groter de consensus. Mayer heeft op overtuigende wijze de tekorten van het hierboven geschetste dominante mobiliteitsmodel aangetoond. Voor de handelende personen is sociale mobiliteit een niet-reduceerbaar multidimensioneel verschijnsel. De undimensionele meting ervan verhult derhalve de op onderscheiden wijzen geïnterpreteerde en gewaardeerde bewegingen en veranderingen.

Coxon en Jones stellen in de door hen samengestelde bundel *Social Mobility* dat de

studie van sociale mobiliteit in de eerste plaats betrekking heeft op de strategieën die individuen en groepen gebruiken om posities te bereiken of te handhaven en op de wijzen waarop mensen in strategieën van anderen gebruikt worden. De belangrijkste drijfveren achter mobiliteitsstudies achten zij de vraag naar de mate waarin moderne samenlevingen een open stratificatiesysteem hebben en de daarmee verbonden vragen naar de wenselijkheid van bepaalde typen van mobiliteit. De selectie van de bijdragen weerspiegelt geenszins de ontwikkelingen welke in de voorgaande studies te onderkennen zijn. Voor het perspectief van de participanten aan mobiliteitsprocessen is geen plaats ingeruimd.

Niettemin bevat de bundel een aantal bijdragen — veelal selecties uit meer omvangrijke studies — welke de moeite waard zijn, niet in de laatste plaats omdat in die bijdragen de relatie tussen sociale mobiliteit en andere maatschappelijke ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en in het onderwijssysteem centraal staan. Voorbeelden hiervan zijn de studie van Gordon ('Multiple Labor Markets', 1972), Aiken e.a. ('Adjustment to Job Displacement', 1968) en Bowles ('Unequal Education and the Reproduction of the Social Division of Labor', 1972), terwijl de bijdrage van Boudon ('Social Mobility in Utopia', 1970) een aardig voorproefje is voor wie van plan is zich te verdiepen in de voortreffelijke studie van Boudon over *L'Inégalité des chances* (Paris: Colin, 1973).

In het recentere -stratificatie en mobiliteitsonderzoek is, met een groeiende twijfel over de adequaatheid van de meer conventionele benaderingen, een grotere aandacht ontstaan voor de maatschappijbeelden van de participanten aan het sociale leven. Naast de besproken studies van Mayer en Bulmer kan in dit verband voor ontwikkelingen in deze richting in Frankrijk, naast het genoemde werk van Willener nog worden gewezen op het werk van Bertaux (o.a. 'Mobilité sociale biographique. Une critique de l'approche transversale', *Revue française de Sociologie*, XV, 1974, p. 329-362).

Het zicht van de deelnemers aan het sociale leven op de sociale verhoudingen waaronder zij leven, wordt door dit type onderzoek enigszins onthuld. Het nogal statische karakter van dit soort onderzoek tracht men de laatste tijd te ondervangen door levensgeschiedenissen van 'gewone' mensen te registreren. Deze trend was in diverse landen waarneembaar, zoals bleek op de ISA Research Conference on Social Stratification te Dublin in april van dit jaar. Te noemen zijn de bijdragen van Rudolf Andorka, van het Hongaarse Centraal Bureau van de Statistiek over: 'The Influence of Historical Factors on Inter- and Intragenerational Mobility in Hungary, 1939-1973. An attempt to analyse occupational lifehistories'; Walter Müller van de Sozialpolitische Forschergruppe met 'The Life History of Events Cohorts'; Natalie Rogoff-Ramsøy van het Institute of Applied Social Research te Oslo met 'Social Mobility and Changes in the Economy'.

Opvallend is dat deze ontwikkeling op het gebied van het onderzoek zich voordoet zonder dat gebruik wordt gemaakt van *theoretische* inzichten die op andere gebieden zijn ontwikkeld en waarvan men op het eerste gezicht van zou kunnen aannemen, dat zij een positieve invloed kunnen hebben op de kwaliteit van het maatschappijbeeldenonderzoek. Daar is in de eerste plaats het werk van de Durkheimiaanse school over *collectieve voorstellingen*. Nog verrassender is echter het ontbreken van invloed van enige betekenis van het werk van Schütz en van symbolisch interactionisten als Blumer.

De accentuering in het stratificatie- en mobiliteitsonderzoek van maatschappijbeelden heeft, zo kunnen wij concluderen, dit onderzoeksveld een aantal duidelijke im-

pulsen gegeven, welke tot resultaten hebben geleid die ook in het beleidsvlak van grote betekenis kunnen zijn (bijvoorbeeld in verband met het arbeidsmarktbeleid van de overheid). Dit vertaalwerk naar de kant van het beleid moet echter nog grotendeels plaatsvinden. In Nederland lijkt het stratificatie- en mobiliteitsonderzoek te stagneren, vergeleken met de internationale ontwikkelingen. Weten wij in Nederland op dit gebied al genoeg en levert spreiding van inkomen, macht, kennis, informatie en maatschappelijk aanzien geen problemen op die de moeite van bestuderen waard zijn? De bundel van J. van den Doel en A. Hoogerwerf (red.), *Gelijkheid en ongelijkheid in Nederland* (Alphen aan den Rijn: Samsom, 1975) levert bepaald geen bevestiging van deze onderstellingen.